

Valerie De Craene en Dieter Bruggeman

Een architect en een geograaf zitten samen op café om over sociologie te praten. Nee, niet het begin van een slechte mop, wel de opzet van deze recensie van de masterscriptie van Gertjan Wijburg. Het prachtig vormgegeven boekje dat voor ons ligt, lijkt qua uiterlijk evenwel nog weinig op een klassieke masterscriptie met een gestandaardiseerd voorblad en een zwarte gelijmde kaft. Of erger: ringen. Neen, deze scriptie is dankzij Stichting De Driehoek opnieuw uitgegeven en verwerkt tot een mooi ogend boek in essayvorm, uitgebracht onder de titel *Architectuur en Beschaving: "het smaakoffensief van de Moderne Beweging"* uit 2014.

De Staatsopera in Praag. Een van de foto's uit de mooie ogende masterscriptie in boekvorm van Wijburg.
Foto: Pepijn Schmitz

Scriptie

De essentie van de scriptie vat zich als volgt samen. Wanneer gedurende de negentiende eeuw vele nieuwe materialen, productietechnieken, maar ook wetenschappelijke inzichten en methoden hun opgang maken, is één van de actoren die het meest hun mogelijkheden weet te benutten de ingenieur. Dankzij het doordacht inzetten van deze nieuwigheden is de ingenieur in staat om eigentijdse problemen, zoals de stedelijke woningnood of de algemene gebrekkige hygiëne – overigens vaak zelf beïnvloed door de veranderende omstandigheden – aan te pakken. Dankzij hun vele succesvolle toepassingen ontwikkelt zich een nieuwe ratio, het ingenieursdenken, dat diep doordringt in de samenleving en ook zijn sporen nalaat in de architectuur. Zo stelt Wijburg dat het ideaal van de moderne beweging dat 'een verlangen uitte naar een universele, op de techniek geënte samenleving, die functioneel en democratisch was' teruggaat op dit ingenieursdenken. Hiermee komen de modernisten, door Wijburg getypeerd als 'ingenieur-architecten', in aanvaring met de 'kunstenaar-architecten',

opgeleid in de klassieke beaux-arts-traditie. Volgens de opvatting van die laatste zoekt de architectuur 'een hogere expressie van schoonheid en deugdzaamheid'. Dat is niet enkel de mening van de kunstenaar-architecten, maar ook die van hun opdrachtgevers: de burgerij. Waarden als schoonheid en deugdzaamheid werden door deze klasse hoog in het vaandel gedragen en dus geschikt geacht voor 'de architectonische expressie van haar status'.

Op deze manier construeert Wijburg twee parallelle tegenstellingen: de ingenieur staat tegenover de klassieke architect zoals de moderne, stedelijke middenklasse staat tegenover de negentiende eeuwse burgerij. Wijburg plaatst hiermee de verschillende opvattingen over de architectuur niet enkel in hun maatschappelijke context, maar gaat nog een stap verder: het aanvechten van de hegemonische positie van de architect-kunstenaar wordt gekaderd als een klassenstrijd. In de verdere uitwerking van deze these wordt het discours dat hiervoor gebruikt wordt, en het ideeëngoed dat erachter schuilgaat, ontleed. Deze verkenning van de

'sociologie van de ingenieur-architect' leidt tot verdere tegenstellingen zoals de Parijse beaux-arts tegen Loos, Sullivan en Le Corbusier, ornament en schoonheid tegenover functionaliteit en vooruitgang, de Praagse Staatsopera en het Parijse Palais Garnier tegenover Villa Müller en de woningen bij Pessac.

Architectuur en Beschaving is dus geen louter architectuurhistorisch werk. De sociologische benadering is vanuit architecturaal en geografisch opzicht een boeiende oefening die zowel door de architect en de geograaf gewaardeerd en zeker niet onderschat wordt. Bovendien is het hele boekje vlot en laagdrempelig geschreven waardoor het prettig leest en ook een leek op het gebied van architectuur (in casu, de geograaf) het hele verhaal kan volgen.

Nuances

Juist door de laagdrempeligheid van het werk gaan er echter bepaalde nuances verloren. Voor zowel de architect als de geograaf lijkt Wijburg op bepaalde punten te kort door de bocht te zijn gegaan. Zo wijst de architect erop dat de architectuurbeweging van het modernisme niet zomaar gelijkgesteld kan worden aan dé moderniteit. Het zou meer te rechtvaardigen zijn om te spreken van het modernisme als één welbepaalde vorm van moderniteit. De nadruk komt op die manier meer te liggen op de specifieke kenmerken van het modernisme die de moderne architectuur maken. Bovendien geeft het ruimte om verschuivingen te zien binnen opvattingen over rationaliteit, functionaliteit of esthetiek van de moderne beweging. Een belangrijk voorbeeld hiervan is hoe het functionalisme van Louis Sullivan, aan wie het wijdverspreide, maar verraderlijke adagium 'form follows function' wordt toegeschreven, niet helemaal gelijkloopt met dat van een latere Adolf Loos of Le Corbusier. Voor Sullivan sluit het vooropstellen van de functie van een gebouw het ontwerpen zeker niet uit. In zijn architectuur blijft er zelfs nog plaats voor het ornament. Loos daarentegen brengt het ornament in verband met misdaad. Een meer genuanceerde analyse zou dus zichtbaar maken dat de verschillende 'klassen' architecten waarvan sprake allerminst eenduidig waren.

De geograaf vraagt zich dan weer af waarom juist deze drie figuren – Sullivan, Loos en Le Corbusier – zijn uitgekozen om de moderne beweging te duiden. Voor elk van deze namen valt natuurlijk wel iets te zeggen, maar het wordt nooit helemaal duidelijk wat zij nu net voorhebben op andere grondleggers van het modernisme. Ook blijft het onduidelijk hoe de auteur te werk is gegaan bij de aanpak van deze sociologische klassenstrijd. Lezen we het resultaat van een archiefonderzoek met documenten van de architecten zelf, of gaat het vooral om een discoursanalyse van hoe deze gebouwen werden gepromoot en ontvangen? Antwoorden op deze vragen zouden misschien de these wel beter kunnen onderbouwen en argumenten sterker maken. De vele goedgekozen afbeelden in het boekje helpen daarentegen wel. Ze zorgen er niet enkel voor dat het geheel fraai oogt, maar ondersteunen ook effectief de argumentatie van de auteur. Een verfrissende aanpak in een academische (uitgevers)praktijk waar afbeeldingen

meestal gelden als een betekenisloze opvulling of teveel ruimte in beslag nemend.

Toch raakt de geograaf op een bepaald moment weer het noorden kwijt: op welke schaal moet dit verhaal nu worden beschouwd? Moeten we deze 'klassenstrijd' zien in macro-economisch perspectief, zoals het geïntroduceerde kader van de industrialisatie lijkt te suggereren, of is dit verhaal vooral relevant op niveau van de stad, zoals de uitgevers in de inleiding stellen en de invloed van de moderne beweging op Amsterdam uitlichten? Wanneer het de plaats van het (ontbrekende) ornament betreft, raakt de architect eveneens gedesorienteerd. Sommige argumenten situeren deze discussie op de façade van openbare of burgerlijke gebouwen, andere spreken over de afwerking van alle mogelijke constructies of, in tegendeel, slechts die van monumenten. Eenzelfde punt kan gemaakt worden over het gebruik van termen als de publieke ruimte en de open(bare) ruimte, die, in tegenstelling tot hoe ze voorkomen in het essay, voor de architect en de geograaf niet inwisselbaar zijn.

Zo botsen we op disciplinaire drempels

Tot slot

Zo botsen we op disciplinaire drempels en gevoeligheden, iets wat bijna onoverkomelijk lijkt wanneer de ene discipline zich op het domein van de ander begeeft. Dit heeft vaak te maken met vocabulaire. Zo geeft de geograaf bijvoorbeeld ook nog aan dat het begrip klassenstrijd voor haar een andere betekenis heeft. Het kan daarentegen wel heilzaam zijn dat er af en toe van het ene naar het andere vakdomein wordt gekeken. Zo wijst Wijburg in de inleiding op de disciplineren van de hedendaagse architecten die, bij wijze van spreken, het theoretisch en praktisch denken van de moderne beweging met de paplepel krijgen ingegeven. Misschien is de (ingenieur-)architect (!) aan onze tafel wel niet in staat om kritisch naar de eigen discipline te kijken? De zwakste eigenschap van dit werk lijkt tegelijkertijd ook de grote sterkte: doordat het stuk in een beperkt aantal woorden een analyse van de moderne beweging maakt, blijft het soms wat op de vlakte of wordt het ongenueerd. Daardoor wordt het boek echter ook behapbaar voor een breder publiek. En dat blijkt ook het doel van dit boek: een scriptie herwerken tot een boekpublicatie waardoor die wordt ontsloten voor een breder publiek. Dat is niet alleen interessant voor de geïnteresseerde leek, maar ook voor de disciplines zelf. Wat voor de socioloog een mooie casus oplevert, is voor de architect een kans om de kennis over deze cruciale overgang in de architectuurgeschiedenis te duiden en te verruimen. Juist omdat er gezocht moet worden naar een duidelijke gemeenschappelijke taal vaart het brede publiek daar alleen maar wel bij. En dat is misschien dan toch nog de clou van het hele verhaal: de socioloog heeft de architect en de geograaf toch maar mooi aan het discussiëren gekregen. Beiden nippen ze nog een laatste keer van hun koffie om zich dan weer elk naar hun eigen wereldje te begeven. Toch blijft het gevoel hangen: dit soort gesprekken moeten we meer houden.

Wijburg, G. (2014) *Architectuur en beschaving: het smaakoffensief van de Moderne Beweging*. Amsterdam: Stichting de Driehoek.

Valerie De Craene is assistent aan de afdeling geografie aan KU Leuven, visiting scholar aan de Universiteit van Amsterdam. Dieter Bruggeman is doctoraatsonderzoeker aan de Vakgroep architectuur en stedenbouw van de UGent. Beiden zijn redacteur van AGORA.